

PANORÀMICA DELS ESTUDIS HOBBSIANS

Bartomeu FORTEZA PUJOL

Dividirem aquesta exposició sobre els estudis hobbesians en tres seccions: a la primera tractarem de les edicions de les obres de Thomas Hobbes, mentre que a la segona farem un recorregut per la bibliografia referent a Hobbes als segles XVII, XVIII i XIX, per considerar a la tercera els estudis i les tendències bibliogràfiques d'aquests darrers cent anys.

I

Hobbes va escriure una cinquantena d'obres al llarg de la seva dilatada vida:¹ traduccions d'Homer, Tucídides i Aristòtil, autobiografies, poemes i assaigs literaris, obres d'història eclesiàstica i civil, tractats d'òptica, escrits polèmics dirigits contra els matemàtics John Wallis i Seth Ward, contra Richard Boyle, contra el bisbe Bramhall, i, sobretot, les obres propiament filosòfiques, entre les que destaquen els Elements de Filosofia —De Corpore, De Homine, De Cive— i el Leviatan. La primera obra filosòfica editada fou el *De Cive* a París el 1642; se'n feren pocs exemplars —difosos amb entusiasme entre els intel·lectuals per l'actiu P. Mersenne— i es publi-

1. La millor recensió de les edicions de les obres de Hobbes segueix essent la de H. MACDONALD-M. HARGREAVES: *Thomas Hobbes. A bibliography* (The Bibliographical Society. London 1952). Vegeu, per les publicacions posteriors dels inèdits: F. TRICAUD: «Quelques éléments sur la question de l'accès aux textes dans les études hobbiennes», *Revue Internationale de Philosophie*, 129, 1979, p. 393-414; H.W. JONES: «Thomas Hobbes: Loose Ends and Blind Alleys», *ibidem*, p. 506-511; J.-P. SCHOBINGER: *Die Philosophie des 17 Jahrhunderts* (Ueberweg, Grundriss der Geschichte der Philosophie, Bd. 3), Basel 1988, amb estudis de Tricaud, Bernhardt i Jacoby.

caren anònimament; cinc anys més tard, el 1647, Elzevir el publicà a Amsterdam gràcies a l'interès de Samuel Sorbière, i Hobbes hi aparegué ja com autor. Aquesta obra li proporcionà un enorme reconeixement, de manera que als anys immediatament posteriors pogueren veure la llum els *Elements de Dret Natural i Polític* (1650), el *Leviatan* (1651), el *De Corpore* (1655), el *De Homine* (1658), i altres. Algunes obres, com ara *Libertat i Necessitat* (1654), foren publicades sense l'autorització expressa de Hobbes, i d'altres, com el *Behemot* (1680), el *Diàleg entre un Filòsof i un Jurista* (1681) o la *Resposta* al llibre que contra ell havia escrit el Dr. Bramhall (1682), reben una publicació pòstuma. A partir del 1750 es reediten a Londres les «Obres Morals i Polítiques» de Hobbes i entre el 1839 i el 1845 Sir William Molesworth publica les obres llatines en cinc toms i les angleses en onze.² Fem algunes anotacions sobre aquesta edició, de la que es va fer una reimpressió a Scientia Verlag d'Aalen entre el 1961 i el 1966. Molesworth pertanyia al grup de filòsofs radicals format per James Mill, John Austin i George Grote que continuaven l'impuls que Jeremy Bentham havia donat a la filosofia ètico-política, i és sabut que aquests pensadors havien reivindicat la figura de Hobbes tot presentant-lo com el precursor de l'utilitarisme i el pioner del positivisme jurídic. L'entusiasme, però, pel filòsof de Malmesbury no va anar acompanyat del rigor crític necessari a l'hora de reunir i editar les seves obres, de manera que l'edició de Molesworth, tot i havent prestat un servei importantíssim pel coneixement de Hobbes, conté mancances greus; d'una banda, l'editor no indica mai de quins manuscrits o de quines edicions anteriors se serveix, usa el text d'edicions diferents per una mateixa obra, no sotmet a una crítica comparativa els diferents textos a l'abast i comet errors greus de transcripció; d'altra banda —i es tracta evidentment d'una mancança de la que no es pot fer responsable a Molesworth—, manquen les obres els manuscrits de les quals van ser descoberts posteriorment i que s'han mostrat d'una importància cabdal, com ara són el *Short Tract* o la *Crítica al "De Mundo" de Thomas White*.

Edicions posteriors han solucionat parcialment aquests errors que hem senyalat. Hem de fer menció en primer lloc de Ferdinand Tönnies, que el 1889 publica els *Elements of Law Natural and Politic* amb el *Short Tract* com apèndix³ (encara que la millor edició d'aquest darrer opuscle és la de J. Bernhardt de 1988⁴), i el mateix any el *Behemot*.⁵ Franco Alessio publica el 1968 el *Tractatus Opticus II* del 1644.⁶ Del *Leviathan* —una de les obres més maltractades per Molesworth— el 1968 en fa una bona edició C.B. Macpherson⁷ i encara un'altra M. Oakeshott el 1974.⁸ J. Jacquot i H.W. Jones editen el 1973 l'*Anti-White* juntament amb inèdits que il·lustren l'e-laboració que va fent Hobbes del *De Corpore*.⁹ I el 1971 Joseph Cropsey

2. *Thomae Hobbes Opera Philosophica quae latine scripsit*. 5 vol. *The English Works of Thomas Hobbes*. 11 vol. London 1839-1845.

3. Segona edició: Frank Cass. London & New Jersey 1969 (nova impressió 1984).

4. *Court Traité des Premiers Principes*. P.U.F. Paris 1988, p. 14-56 (amb trad. francesa i comentari).

5. Reimpressió: The University of Chicago Press. Chicago/London 1990.

6. *Rivista Critica di Storia della Filosofia*, XVIII, 1963, p. 147-228.

7. Pelican Books. Reimpressió: Penguin Classics. London 1988.

8. Basil Blackwell. Oxford.

9. *Critique du 'De Mundo' de Thomas White*. Vrin-CNRS. Paris 1973. Apèndixs: I. De motibus Solis, Aetheris et Telluris (1645). II. De Principiis Cognitionis et Actionis (1639). III. Logica et Philosophia Prima Ex T.H. (1644).

publica una excel·lent edició del *Dialogue between a Philosopher and a Student of the Common Laws of England*.¹⁰ L'esdeveniment, però, més important en aquest camp és l'edició Clarendon a Oxford de les Obres Filosòfiques de Thomas Hobbes dirigida per Howard Warrender,¹¹ de la que han aparegut el 1983 els volums II i III que contenen respectivament el text llatí i la versió anglesa del *De Cive*, i el 1994 els volums VI i VII amb la correspondència de Hobbes editada curosament per Noel Malcolm.

En quant a les traduccions¹² diguem que de Hobbes només tenim en català una versió parcial de la primera part del *Leviatan*,¹³ mentre que en castellà tenim les traduccions de M. Sánchez Sarto (1940),¹⁴ Moya i Escotado (1980),¹⁵ i Carlos Mellizo (1989)¹⁶ del *Leviathan*, la de Cathrysse (1966)¹⁷ i Rodríguez Feo (1993),¹⁸ en edició bilingüe, del *De Cive*, la de Negro Pavón (1979),¹⁹ i E. Lynch (1987)²⁰ dels *Elements of Law*, la de Vidal Peña de les *Objectiones ad Cartesii Meditationes de prima philosophia*,²¹ la d'Ana Poljac (1987) de la Primera Part del *De Corpore*,²² la de Bartomeu Forteza (1991) del *Short Tract*, el *De Principiis Cognitionis et Actionis*, el cap. XXX de l'*Anti-White*, el *Liberty and Necessity* i fragments de la resposta a Bramhall,²³ i les de Miguel Àngel Rodilla (1992) de *Behe-mot*,²⁴ del *Dialogue between a Philosopher and a Student of the Common Laws of England* i d'alguns escrits autobiogràfics.²⁵

II

Per entendre la literatura que trobem sobre Hobbes entre el segle XVII i el XIX s'ha de tenir ben en compte l'ambient social i cultural en què es troba immers el nostre autor. A la primera meitat del segle XVII Anglaterra viu un dels períodes més intensos de la seva existència; són els anys de la lluita entre el rei i el parlament, que culmina amb l'execució del mo-

10. The University of Chicago Press. Chicago and London 1971.

11. Vegeu: H. WARRENDER: «Thomas Hobbes: The Collected Works, and a note on a new critical edition», *Rivista Critica di Storia della Filosofia*, XXXIII, 1978, p. 242-246.

12. Fem menció només de les catalanes i castellanes, però cal tenir molt en compte, degut al seu alt nivell de crítica i investigació, la traducció francesa de les obres de Hobbes en disset volums que sota la direcció de Y.CH. ZARKA està publicant l'editorial Vrin de París.

13. Caps. I-XIII. Trad. de T. Grimaltos. Intr. i Com. de J. García Roca. Universitat de València. «Educació. Materials de Filosofia», 3. 1990.

14. F.C.E. México (segona edició: 1980). - Vull agrair al Prof. Pere Lluís Font la informació que m'ha proporcionat referent al contingut d'aquesta nota i de l'anterior.

15. Editora Nacional. Madrid.

16. Alianza Universidad. Madrid.

17. Instituto de Estudios Políticos de Caracas. Venezuela. (la mateixa versió es troba a: *Hobbes. Textos cardinales*. Península. Barcelona 1987, p. 181-361).

18. CSIC. Madrid.

19. Centro de Estudios Constitucionales. Madrid.

20. *Textos cardinales*. Península. Barcelona, p. 125-178.

21. R. DESCARTES: *Meditaciones Metafísicas con Objeciones y Respuestas*. Alfaguara. Madrid 1977, p. 139-159.

22. *Hobbes. Textos cardinales*. Península. Barcelona, p. 67-122.

23. *Libertad y Necesidad, y otros escritos*. Nexos, Península. Barcelona.

24. Tecnos. Madrid.

25. Tecnos. Madrid.

narca i la instauració de la república governada pel Lord Protector, però són els anys també de l'expansió comercial i l'enriquiment d'una minoria no aristòcrata i emprenedora, els anys de progrés científic i tecnològic en els terrenys del transport marítim, de l'agricultura, de la medicina, i són els anys d'una gran activitat en el camp de l'educació i la producció intel·lectual; són contemporànies personalitats tan fortes com els pedagogs Comenius, Hartlib o Oldenburg, els científics Harvey, Boyle, Wallis o Hooke, els pensadors Kenelm Digby, Glanville, Herbert de Cherbury, Henry More o Cutworth, els juristes Coke o Hale, el poeta John Milton, i tants altres.²⁶ En aquest ambient privilegiat sobresurt Hobbes, i sobresurt amb una doctrina incisiva, punyent, compromesa, que desperta amb força adhesions i rebuigs; les primeres són generals en el continent però poques i quasi vergonyoses a Anglaterra, mentre que allí abunden les segones: 107 són els títols que recull Samuel Mintz al seu llibre *The Hunting of Leviathan*²⁷ d'obres publicades entre el 1650 i el 1700 contra «irritabile illud et vanissimum Malmesburiense animal» (J. Fell), i la majoria dels atacs apareixen com a reaccions a les crítiques de Hobbes a l'estament universitari, com a denúncies contra el seu pretés ateisme i materialisme o com a polèmiques referents a les seves idees matemàtiques i polítiques. Al mateix temps, però, i ja en vida de Hobbes, es dona un reconeixement més aviat tàcit i fins i tot una apropiació de les seves idees en autors tan rellevants com Spinoza, Pufendorf, Locke, Berkeley, Leibniz, Cumberland, i més endavant en Shaftesbury, Clarke i Bolingbroke. És, però, a França on —després de molts anys de manca d'interès per Hobbes a causa, segurament, de l'actitud despreciativa que mostrà Descartes envers d'ell— dos autors proclamen obertament el seu apreci per l'anglès: Pierre Bayle publica el 1696 el seu *Dictionnaire historique et critique* i dedica a Hobbes un article on el qualifica com «el geni més important del nostre segle», i setanta anys més tard Diderot, al volum vuitè de l'*Encyclopédie*, redacta l'article «Hobbisme ou Philosophie de Hobbes»; així mateix, d'Holbach tradueix el *De Corpore* i altres, com Voltaire, li dediquen comentaris i elogis, però la lectura fragmentària i l'escassa anàlisi crítica no fan possible una influència àmplia i en profunditat del pensament hobbesià en una època que semblava ser-li favorable. Anys més tard, i ja dins el segle XIX, els filòsofs radicals anglesos, com ja hem dit parlant de l'edició de Molesworth, senyalaran a Hobbes com el precedent de l'utilitarisme ètic i el positivisme jurídic que ells defensaven; en això coincideixen amb el judici —però no, és clar, amb l'actitud— de Hegel que havia dit que en Hobbes «no s'hi troba res d'especulatiu, res de filosòfic».

26. De l'extensa bibliografia existent sobre l'època, vegeu: CH. WEBSTER: *The Great Instauration. Science, Medicine and Reform 1626-1660*. Duckworth. London 1975. - R.F. JONES: *Ancients and Moderns*. Dover Publ. New York 1982. - CHR. HILL: *People and Ideas in 17th Century England*. The Harvester Press. Brighton 1986. - I traduïdes al castellà: CHR. HILL: *Los orígenes intelectuales de la Revolución Inglesa*. Crítica. Barcelona 1980. - R.K. MERTON: *Ciencia, tecnología y sociedad en la Inglaterra del siglo XVII*. Alianza. Madrid 1984.

27. University Press. 1962. Vegeu l'Appendix: «Checklist of anti-Hobbes Literature and Allusion in England (1650-1700)», p. 157-160.

III

Hem d'esperar, de tota manera, l'any 1886²⁸ perquè aparegui la primera monografia que intenti presentar en una visió de conjunt el pensament de Hobbes; l'autor, Croom Robertson,²⁹ voldrà corregir —potser de forma massa ràpida— la imatge d'un Hobbes deixeble mediocre de l'empirisme de Bacon, defensor del materialisme i de l'autoritarisme polític. Seguiran tot seguit tres estudis que provocaran l'interès ampli de la comunitat intel·lectual sobre la figura i el pensament de Hobbes; es tracta de la monografia de Georges Lyon de 1893, *La philosophie de Hobbes*,³⁰ la de Ferdinand Tönnies de 1896, *Thomas Hobbes, Leben und Lehre*,³¹ i la de Leslie Stephen de 1904, *Hobbes*.³² Però realment són els treballs seriosos de Tönnies, els seus assaigs, l'edició tant d'inèdits com d'obres anteriorment mal publicades i de part de la correspondència, el que aconsegueix recuperar l'atenció dels estudiosos envers Hobbes fins el punt d'obligar a la rectificació d'alguns judicis molt desfavorables i poc aprofundits —com és el cas de Dilthey— o de possibilitar l'exposició encertada de la gnoseologia de l'anglès en el conjunt de la filosofia moderna —com és el cas de Cassirer. Deixant a part la problemàtica suscitada en torn a la unitat del sistema i a la interpretació de qüestions fonamentals referents a l'ètica i la filosofia política, mirarem de presentar la panoràmica dels estudis hobbesians que al llarg d'aquest segle s'han ocupat de la teoria del coneixement, la teoria de la ciència i l'ontologia o filosofia primera.

Tres són les obres que en aquest terreny han marcat un guiatge decisiu en la comprensió de la filosofia hobbesiana i han decidit en bona part l'orientació de la recerca, encara que també aquestes obres siguin deutors de desenes d'estudis parcials anteriors; ens referim als estudis de Frithiof Brandt, d'Arrigo Pacchi i d'Yves-Charles Zarka. El danès Brandt publica en anglès el 1928 la seva obra *Thomas Hobbes' Mechanical Conception of Nature*³³ que uns anys abans havia publicat en el seu propi idioma. L'estudi es caracteritza per l'ús que fa d'una sèrie de documents que mai abans s'havien posat a la base d'una investigació sobre el pensament de Hobbes; dedica així el primer capítol a l'anàlisi del *Short Tract*, que Tönnies havia donat a conèixer quaranta anys abans, i els cinc següents a l'estudi dels escrits hobbesians que mostren l'evolució del seu pensament fins el *De Corpore*, és a dir, els tractats d'òptica, les objeccions a les *Meditacions* cartesianes i la correspondència; finalment exposa amb detall les quatre parts de què consta el *De Corpore*. Aquesta anàlisi documental, enriquida amb referències constants a l'obra de Bacon, Beeckman, Galileo, Jungius, Descartes,

28. Després del primer recull bibliogràfic d'obres sobre Hobbes fet per F. TÖNNIES el 1894, se n'han publicat bastants, especialment els darrers trenta anys. Destaquem el de A. GARCIA: *Thomas Hobbes: bibliographie internationale de 1620 à 1986*. Centre de philosophie politique et juridique de l'Université de Caen. 1986. Resulta avui imprescindible el *Bulletin Hobbes* que, dirigit per Y. CH. ZARKA, publica anualment des del 1988 la revista francesa *Archives de Philosophie*. És d'interès l'article de F. VIOLA: «Hobbes tra moderno e postmoderno. Cinquant'anni di studi hobbesiani», *Hobbes oggi*, Milano 1990, p. 39-98.

29. *Hobbes*. W. Blackwood and Sons. Edinburg and London 1886.

30. Alcan. Paris.

31. Frommann. Stuttgart. (Trad. cast.: Alianza. Madrid 1988).

32. Macmillan. London.

33. Copenhagen-London.

etc., li permet una presentació articulada de la teoria mecanicista de Hobbes en la que es mostra la centralitat de la noció de moviment més que no pas la de cos i la funció determinant de la teoria de la sensació, encara que no es considera adequadament la fonamentació lingüística del sistema. El 1965 publica Arrigo Pacchi la seva obra, *Convenzione e Ipotesi nella formazione della filosofia naturale di Thomas Hobbes*.³⁴ Dues són les característiques d'aquest magnífic treball: l'ús que fa, per primera vegada en la historiografia hobbesiana, d'uns esbossos molt primerencs del *De Corpore* (publicats per Mario Manlio Rossi el 1942) i d'un document importantíssim aleshores encara inèdit que Pacchi intitula «De motu, loco et tempore» i que serà conegut després com l'*Anti-White*, ús que, junt amb els documents emprats per Brandt, li permet descobrir aspectes del pensament de Hobbes que l'estil sintètic i concís del *De Corpore* més aviat amagava. És així com Arrigo Pacchi, seguint l'orientació d'alguns membres de l'escola de Marburg com Natorp i Cassirer, defensa el caràcter hipotètic del materialisme hobbià en contra de la interpretació de caire dogmàtic i metafísic pròpia de la majoria dels comentadors, inclòs Brandt; al llarg de la seva argumentació Pacchi es recolza en el caràcter fenomenista que atorga al coneixement la hipòtesi anihilatòria i en la manca de relleu ontològic que té per Hobbes la raó, les funcions de la qual queden reduïdes a la suposició i al càlcul de noms. Podríem dir que la tesi de Pacchi és assumida i superada per Zarka a *La décision métaphysique de Hobbes. Conditions de la Politique*, del 1987.³⁵ L'autor francès —que pot disposar ja de pràcticament tots els escrits de Hobbes entre el 1630 i el 1655— situa en el llenguatge, és a dir, en allò pel qual es defineix l'home, la instància que fa possible la separació entre coneixement i ésser que suposa la pèrdua de l'ordre ontològic; ordre que precisament és ocupat de nou per «la fundació política d'un codi jurídic de l'Estat». Es pot ben dir que amb Zarka la interpretació del pensament de Hobbes arriba a la seva maduresa, el que no vol dir que no aportin avenços importants en l'esforç d'investigació les monografies de Watkins, Malherbe, Gauthier, Sorell, Johnston, Tuck, Bernhardt, etc.

Però no tot resta fet, ni molt menys, encara que l'interès que desperta actualment Hobbes —i que pren forma en els centenars d'obres i articles publicats en els darrers anys— fa esperar que les llacunes siguin aviat cobertes. Si la tasca més important és ara com ara l'edició crítica de tots els escrits, resten per completar algunes línies d'investigació. En primer lloc, la relació de Hobbes amb la tradició filosòfica; malgrat que existeixen treballs força interessants, resta per fer l'estudi en profunditat de la relació de Hobbes amb el pensament aristotèlic, amb la teoria del llenguatge d'Ockham i el nominalisme posterior, amb el corrent hermètic que Hobbes, com la majoria d'intel·lectuals del seu temps, coneixia, amb els diversos representants de la filosofia del Renaixement, i, d'una manera especial, amb Francis Bacon i amb els principals científics del seu temps. En segon lloc, manca un estudi completiu de les investigacions pròpiament científiques de Hobbes a partir del 1630, especialment, i deixant apart la matemàtica, en òptica i cinètica. I cal en tercer lloc completar les investigacions ja fetes en

34. La Nuova Italia. Firenze.

35. Vrin. Paris. Properament apareixerà la traducció catalana d'aquesta obra cabdal.

relació a la influència real de Hobbes en la història de la filosofia malgrat l'interès de molts pensadors en dissimular-la.

Cal afegir, per acabar, que s'han cultivat darrerament dues línies d'investigació que s'obren a aspectes que no havien merescut abans la suficient consideració. La primera d'aquestes línies mostra un gran interès pel coneixement de la naturalesa i la funció que Hobbes atorga a la religió dins el conjunt de l'Estat, així com també per la mateixa teologia hobbesiana i la seva interpretació dels textos bíblics.³⁶ I la segona estudia la funció de la retòrica en quant forma part de la pragmàtica de Hobbes i aporta nova llum al coneixement sobretot del *Leviatan*,³⁷ la composició literària del qual divergeix considerablement de les obres de filosofia sistemàtica.

36. Vegeu, entre molts d'altres, l'article d'A. PACCHI a *Hobbes oggi*: «Hobbes e la teologia», p. 101-122.

37. Vegeu com a mostra el llibre de D. JOHNSTON: *The Rhetoric of Leviathan. Thomas Hobbes and the Politics of Cultural Transformation*. Princeton University Press, 1989.